

загальноросійських церковних процесів. Невипадково перші комплексні дослідження проблеми з'явилися з часів суверенізації України. По-друге, багатогранність, а відтак більша об'єктивність сучасних наукових висновків щодо соціального статусу духовенства пореформеної епохи ґрунтується на поєднанні переваг кожного з існуючих методологічних підходів – від позитивізму до діалектики, мікроісторизму та соціальної історії. По-третє, поліконцептуальність в оцінках досліджуваного явища об'єктивно сприяла відтворенню його реальних ознак. Нарешті, необхідно констатувати, що до сьогодні слабо дослідженим залишається соціальний статус духовенства України 1850-1874 років, тобто епохи, що передувала реформам 1861-1874 рр. та періоду самих реформ. Йдеться не тільки про церковну інфраструктуру, але й основні сфери соціотворчої діяльності православної церкви.

1. Билинцев С. Т. и ее слуги (О православных монастырях и монашестве) / С. Билинцев. – К.: Государственное издательство политической литературы УССР, 1960. – 88 с. 2. Бляхин П. Как попы дурманят народ / П. Бляхин. – Петербург: Государственное издательство, 1920. – 100 с. 3. Буткевич Т. И. О миссии католической и протестантской: Доклад, прочитанный в заседании особого по миссионерским делам совещания при Св. Синоде. – СПб., 1907. – 158 с. 4. Варичев Е. С. Православная церковь. История и социальная сущность / Е. С. Варичев. – М.: Сов. Россия, 1982. – 192 с. 5. Венедиктов П. Попы: провокаторы, тюремщики, погромщики / П. Венедиктов. – Москва, 1930. – 119 с. 6. Власовский И. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – Репринтне видання. Нью Йорк, 1957. – Т. III. – Київ, 1998. – 390 с. 7. Голубинский Е. О реформе в быте русской церкви / Е. Голубинский // Православие: pro et contra. – СПб.: РХГИ, 2001. – С. 199 – 205. 8. Грекулов Е. Ф. Церковь, самодержавие, народ (2-я половина XIX – начало XX в.) / Е. Ф. Грекулов. – М.: Издательство "Наука", 1969. – 184 с. 9. Грекулов Е. Ф. Як православна церква служила самодержавству / Е. Ф. Грекулов. – Харків – Одеса: "Пролетар", 1931. – 103 с. 10. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / М. Грушевський. – Львів, 1925. – 192 с. 11. Дмитриев А. Церковь и идея самодержавия в России / А. Дмитриев. – М.: Атеист, 1930. – 232 с. 12. Добронравин К. Очерк истории русской церкви, от начала христианства в России до настоящего времени (1860 года) / К. Добронравин. – СПб., 1863. – 372 с. 13. Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу / Д. Дорошенко. – Берлін, 1940. – 69 с. 14. Жилюк С. І. Російська православна церква на Волині (1793-1917 рр.) / С. І. Жилюк. – Житомир: Журфонд, 1996. – 174 с. 15. Зернов Н. Русское религиозное возрождение XX века / Н. Зернов. – Paris, 1991. – 368 с. 16. Золотарев О. В. Стратегия духа армии. Армия и церковь в русской истории 988 – 2005 гг.: антология: в 2-х кн. / О. В. Золотарев. – Челябинск: Социум, 2006. – Кн. 1. – 736 с. 17. История Христианской церкви в XIX веке / издание А.П. Лопухина. – Петроград, 1901. – Т. 2:

Православный Восток. – С. 504 – 739. 18. Карпенко П. Архидиякон Чехун з кривавим ножом / П. Карпенко. – К., 1930. – 8 с. 19. Книга бытия моего. Дневники и автобиографические записки епископа Порфирия Успенского. – Т. VII. – СПб., 1902. – 600 с. 20. Ковальов Ф. Православие на службе самодержавия в России / Ф. Ковальов. – М.: Безбожник, 1930. – 64 с. 21. Коровин Е. Религія і церква за доби імперіалізму / Е. Коровин. – Харків – Київ, 1931. – 22. Крыжановский Е. М. Собрание сочинений / Е. М. Крыжановский. – К., 1890. – Т. 1-2. – 652 с. 23. Ленин В. И. Классы и партии в их отношении к религии и церкви / В.И. Ленин // ПСС. – Т. 17. – С. 429-438. 24. Лиман І. Державна церква і державна влада. Південна Україна (1775-1861) / І. Лиман. – Запоріжжя: РА "Тандем – У", 2004. – 400 с. 25. Любинецкий Н. А. Недвижимая собственность русской церкви / Н. А. Любинецкий // История классовой борьбы в царской России и религия. – М. – Л., 1931. – С. 45-46. 26. Малицкий П. Руководство по истории русской церкви. Период патриаршего и синодального управления / П. Малицкий. – СПб.: Изд-е И. Л. Тузова, 1902. – 204 с. 27. Мельгунов С. П. Наши монастыри. К вопросу о секуляризации монастырских земель / С. П. Мельгунов. – М., 1917. – 23 с. 28. Меша В. Г. Конфесійний та суспільний аспекти розвитку православної церкви в Україні 1875-1900 років / В. Г. Меша. – Донецьк: Норд-Прес, 2007. – 354 с. 29. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): в 2 т. / Б. Н. Миронов. – СПб.: Изд-во "Дмитрий Буланин". – Т. 1. – 548 с. 30. Надтока Г. М. Православная церква в Україні: соціально-релігійний контекст (1900-1917 рр.) / Г. М. Надтока. – К.: Наукова думка, 1998. – 271 с. 31. Николин А. Церковь и государство (история правовых отношений) / А. Николин. – Издание Сретенского монастыря, 1997. – 430 с. 32. Никольский Н. М. История русской церкви / Н. М. Никольский. – М.: Политиздат, 1983. – 448 с. 33. Папков А. А. Церковно-общественные вопросы в эпоху царя-освободителя (1855-1870) / А. А. Папков. – СПб.: Тип. Лопухина, 1902. 34. Познышев С. В. Религиозные преступления с точки зрения религиозной свободы. К реформе нашего законодательства о религиозных преступлениях / С. В. Познышев. – М., 1906. – 316 с. 35. Полонский А. В. Православная церковь в истории России (Синодальный период) / А. В. Полонский. – М.: Со-действие, 1995. – 107 с. 36. Прошин Г. Г. Черное воинство: (Русский православный монастырь. Легенда и Быль). / Г. Г. Прошин. – М.: Политиздат, 1985. – 320 с. 37. Римский С. В. Церковная реформа 60-70-х гг. XIX века / С. В. Римский // Отечественная история. Российская академия наук. – 1995. – №2. – С. 166-175. 38. Рожко В. Е. Нарис історії Української православної церкви на Волині: Історико-краєзнавчий нарис / В. Е. Рожко. – Луцьк: Медіа, 2001. – 672 с. 39. Розанов В. В. Русская церковь и другие статьи / Собрание сочинений. В темных религиозных лучах / В. В. Розанов. – М.: Республика, 1994. – 476 с. 40. Смирнов П. История христианской православной церкви / П. Смирнов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1913. – 284 с. 41. Титлинов В. В. Православие на службе самодержавия в Русском государстве / В. В. Титлинов. – Ленинград: Государственное издательство, 1924. – 210 с. 42. Тихомиров Л. Духовенство и общество в современном религиозном движении / Л. Тихомиров // Русск. Обзор. – 1892. – №9. – С. 224 – 240. 43. Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь / К. В. Харлампович. – Казань, 1914. – Т. 1. – 878 с. 44. Чеховский В. За церковь, христову громаду, проти царства тьми / В. Чеховский. – К., 1922. – 52 с.

Надійшла до редколегії 27.01.10

А. Зубко, канд. іст. наук, доц.

ВІЗАНТІЙСЬКІ ХРОНІКИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

В статті дана характеристика змісту візантійських хронік всесвітньої історії, використаних при їх створенні хронологічних систем, розроблених в них концепцій історичного розвитку. Простежено вплив візантійських хронік на розвиток історичної науки в Київській Русі.

The article gives the characteristics to the content of the Byzantine chronicles' of the world history as well as to the chronology systems used at compiling them, and the concepts of the historical development given in them. The influence of the Byzantine chronicles upon the development of historical science in Kievan Rus' is traced.

Візантійські хроніки IV – XV ст. – (від грецького "Jronos" – "час") є історичними працями, в яких події світової історії подані за хронологічними принципами. Термін "хроніка" близький до терміну "хронограф" – (від грецького "Jronos" – "час", та "grapho" – "пишу"), тобто опис подій, які сталися в певний період часу.

Величезну за обсягом історичну літературу візантійської доби прийнято розподіляти на дві основні групи – "історії" та "хроніки". Розподіл на ці два напрями досліджень склався історично: автори "історій" виступають продовжувачами традицій давньогрецької античної історіографії, в той ж час як "хроніки" вперше з'явилися в римсько-візантійський період. В візантійській історіографії IV – V ст. з'явилася принципово новий тип історично-

го твору – хроніки всесвітньої історії, які здійснили великий вплив на всю історіографію доби середньовіччя.

Візантійські хроніки всесвітньої історії перекладали в Західній і Східній Європі. Найбільше розповсюдження візантійські всесвітні хроніки отримали серед слов'ян. Жоден з більш ніж 30 відомих візантійських істориків – авторів "історій" не був перекладений на слов'янську мову, в той час як "хроніки" дали величезний матеріал для слов'янських перекладів. В Київській Русі були здійснені переклади хронік Іоанна Малали, Георгія Амартола, патріарха Нікіфора, Феофана Сповідника, Георгія Сінкелла, Сімеона Логофета, Іоанна Занари, Константина Манассії та ін. Переклади візантійських хронік всесвітньої історії сприяли появі перших давньоруських історичних творів – літописів та хронографів. 3

творів візантійських хроністів, які стали відомі в Київській Русі вже з XI ст., давньоруські книжники запозичили ідеї історичного прогресу і спадковості культурних традицій. Через візантійські хроніки автори давньоруських літописів знайомилися з античним культурним спадком, подіями світової історії різних періодів, географічними і космографічними уявами про світ, різними хронологічними системами відліку часу і подій.

За словами візантолога Г.Л. Курбатова: "Візантійська історіографія (хроніки Іоанна Малали, Георгія Сінкелла та Георгія Амартола) здійснила певний вплив на формування руської, надавши їй вихідний матеріал для початкової розробки концепції всесвітньої історії. Уже укладачі "Повісті минулих літ" (XII ст.) демонструють відомий відбір візантійських джерел, елементи критичного підходу і власні історіографічні тенденції. Ще більше вони проявилися в хронографах, в котрих по новому стало визначатися місце Русі, слов'янства та Візантії у всесвітній історії" [1, с.45].

Концепції всесвітньої історії, розроблені в візантійських хроніках, мали свої особливості. Як зауважувала Р. Досталова: "Одна з головних відмінностей візантійської історіографії від хронік – зв'язок історіографії з античною традицією. Якщо хроніки притримувалися римсько-християнської традиції і послідовно ігнорували античну Грецію, візантійська історіографія з самого початку дотримувалась традицій Геродота та Фукидіда не тільки в мовному плані, але і у змісті концепції творів" [2, с.23].

Авторами "історій", створених в IV – V ст. були Приск Панійський, Евнапій, Олімпіодор, Малх, Зосіма. Одним з засновників візантійської історіографії був автор VI ст. Прокопій Кесарійський. Серед візантійських істориків VI – VII ст. слід назвати Петра Патрікія (Магістра), Агафія Мірінейського, Менандра Протектора, Фіофілакта Сімокатту.

Деякі історичні твори створено в X ст. імператором Візантії Константином VII Багрянородним. Наприкінці X ст. була написана "Історія" Льва Діакона. До цього часу також відносяться твори Феодосія Діакона, Феодосія Грамматика, Іоанна Кіріота (Геометра). В XI – XII ст. написані історичні твори Михайла Аталіата, Нікіфора Врієннія, Анни Комніної, Іоанна Кіннама, Євстафія Солунського, Нікіти Хоніата. В останній період існування Візантії в XIII – XV ст. створені "історії" Георгія Пахімера, Нікіфора Грігори, Іоанна Кантакузіна, Михайла Дуки, Лаоніка Халкоконділа.

Якщо автори світських "історій" дотримувались концепції античної історичної думки, то церковні історики Візантії намагалися створити нову концепцію всесвітньої історії з точки зору християнської ідеології. За словами візантолога З.В. Удальцової: "Античному світосприйманню і розумінню світу протиставлялася християнська концепція світобудови" [3, с.3-4].

Засновником християнської історіографії Візантії є єпископ Євсевій Кесарійський. Послідовниками Євсевія були церковні історики V ст. Сократ Схоластик, Созомен, Федоріт Кірський. На початку VI ст. їх твори були узагальнені Феодором Анагностом. Подібні погляди на християнство були відображені в церковних історіях Філосторгія, Захарія Ритора, Іоанна Ефеського.

Концепції, розроблені в творах церковних істориків, були використані в візантійських хроніках всесвітньої історії. Взагалі, візантійці чітко відрізняли праці хроністів від праць істориків. Хроністи давали опис подій всесвітньої історії, історики – лише про свій час. Однак це не заважало авторам "хронік" та "історій" запозичити певні ідеї та історичні відомості один у одного. Так, в "Хронографії" Феофана (початок XI ст.) використані такі джерела, як: "Історія війн" Прокопія, "Хронографія" Іоанна Малали, "Пасхальна хроніка", "Історія" Феоділакта Сімокатти.

Першу хроніку всесвітньої історії створив Іоанн Малала (491-578 рр.), який був вихідцем з Антіохії. Його хроніка містила в собі біблійську історію, давньогрецькі міфи, історію елліністичних держав і Римської імперії, доводячи події до 560-х рр. Хроніка Малали була перекладена на інші мови. Її давньослов'янські переклади стали одним з головних джерел "Повісті минулих літ" [4, с. 64].

Продовженням хронографічних традицій візантійської історичної науки на початку VII ст. стала "Всесвітня хроніка" Іоанна Антіохійського. Вона охоплює події біблійської історії, міфологічну добу історії Греції та Риму, історію Римської та Візантійської імперій – до ствердження на троні імператора Іраклія (610 р.). Подібний зміст має інший історичний твір VII ст. "Пасхальна хроніка". "Хронографія" Феофана Сповідника охоплює події від Діоклетіана (284 р.) до кінця правління Михайла (813 р.).

Зміст візантійських всесвітніх хронік ілюструють написані в традиціях візантійської хронографії IX ст. історичні твори константинопольського патріарха Нікіфора – "Бревіарій" та хронологічний довідник. Найбільше значення для історичної науки має не "Бревіарій" – хроніка історичних подій з 602 по 769 рр., а короткий хронологічний довідник. Останнє джерело містить свод подій всесвітньої історії, починаючи від Адама і закінчуючи 829 р. В ньому наведені імена допотопних патріархів, царів іудейських та перських, єгипетських Птолемеїв, римських імператорів з вказівкою на час їх правління і описом найважливіших подій всесвітньої історії, котрі відбулися під час їхнього царювання. Крім того, текст довідника містить імена ієрархів п'яти вселенських патріархатів – Константинополя, Риму, Александрії та Антіохії. За встановленою класифікацією візантійських хронографічних творів довідник Нікіфора відноситься до так званих малих хронік. Подібні хронографічні твори виникли в Візантії в першій половині VI ст. Малі хроніки, які містили хронологічні списки, каталоги імператорів, патріархів, створювались в Візантії протягом всього часу її існування.

Найвідомішою візантійською хронікою всесвітньої історії стала хроніка Георгія Ченця, або Амартола, тобто "грішника". Вона охоплює події всесвітньої історії від створення світу до 842 р. Продовженням її є хроніка Логофета, доведена до 948 р. Авторство її приписують Леву Грамматику, Феодосію Мелітинському, Сімеону Магістру. Хроніка Логофета, створена різними авторами, згодом в деяких продовженнях була доведена до 1143 р.

Одним із видатніших візантійських істориків і філософів був Михайл Пселл (1018 – 1097 рр.). За словами візантолога М.В. Бібікова, створена Пселлом "Хронографія" стала: "... однією з вершин візантійської, та й середньовічної в цілому, історіографії та літератури" [5, с. 78]. "Хронографія" охоплює історичний період історії Візантії (976-1075 рр.) продовжуючи "Історію" Льва Діакона. Твір Пселла має ознаки "історії" і "хроніки". За оцінкою дослідників, в історичному творі Пселла відбувається свідоме змішування цих двох жанрів [6, с. 22]. Так, додана до "Хронографії" Пселла його "Коротка історія", дає характеристику історії республіканського Риму, починаючи з Ромула і доводячи її до візантійського імператора Василія II.

Продовжує опис подій всесвітньої історії, зроблений в "Хронографії" Феофана, твір Іоанна Скілиці "Огляд історії", який дає опис подій з 811 по 1057 р. Хроніка продовжувача Скілиці доведена до 1079 р. Всесвітня хроніка, названа, як і у Скілиці "Оглядом історій", створена на початку XII ст. Георгієм Кедріном. У XII ст. Іоанн Зонара створив всесвітню "Коротку історію", яка починається з створення світу і доводиться до правління Іоанна II Комніна (1118 р.).

"Всесвітня хроніка" Константина Манассі (1130 – 1187 рр.) є унікальною пам'яткою візантійської історичної думки. Цей твір, який охоплює події від Адама до 1081 р., написаний у віршованому розмірі. Згодом з'явилося його прозаїчна версія, а з XIV ст. – слов'янський переклад. "Хроніка" Михаїла Гліки починається з створення світу і доводиться до кінця правління Алексія I Комніна (1118 р.).

В XII ст. в віршованому розмірі написав свої "Історії" Іоанн Цец. Його твір (13000 віршів) містить велику кількість відомостей з географії, міфології, давньої і сучасної історії. Деякі з цих даних, які відносяться до території Русі, є унікальними. Незважаючи на назву, твір Іоанна Цеца має ознаки як "історії", так і "хроніки".

"Хроніка" Георгія Акрополіта охоплює період між 1203 та 1261 рр. Останній період існування Візантії XIV – XV ст. відзначений створенням малих хронік локального змісту. Михаїл Панарет створив трапезундську хроніку "Про василевсів Трапезунду – Великих Комнінів", котра дає опис подій від 1204 р. по 1426 р. Подіями в західній частині Візантії – в Епірі – присвячена "Епірська хроніка" XIV – XV ст.

Численні малі хроніки XIII – XIV ст., яких налічується більше ста, розповідають про основні події в період правління того чи іншого імператора. Їх можна умовно розлити на: "Хроніки всесвітньої історії", "Імператорські хроніки", "Патріарші хроніки", "місцеві хроніки" присвячені опису подій на окремих територіях Візантії.

Інший характер має "Монемвасійська хроніка", яку почали писати ще в кінці X ст. Вона дає опис подій на Пелопонесі протягом всього періоду існування Візантії. "Мала хроніка" Георгія Сфрандзі (1401-1478 рр.) присвячена опису турецького завоювання візантійських територій. Ця хроніка має вигляд записів у щоденнику автора, котрий був свідком історичних подій.

Візантійські хроніки всесвітньої історії, як вже зазначалося, здійснили великий вплив на виникнення і формування історичної науки в Київській Русі. Насамперед це відноситься до хронік Іоанна Малали, Феофана Сповідника, патріарха Нікіфора, Георгія Амартола, Константина Манассі.

Відомо, що автор "Повість минулих літ" Нестор літописець в описі подій всесвітньої історії активно використовував візантійські хроніки Іоанна Малали та Георгія Амартола.

На Русі були створенні величезні за обсягом і складні за змістом своди перекладів візантійських хронік всесвітньої історії: "Хронограф по великому изложению", "Елинский и Римский Летописец" першої і другої редакцій, "Архивский хронограф", "Троицкий хронограф" та ін. Ці пам'ятки давньоруської історіографії були створені протягом XI – XVI ст., а деякі в першій половині XVIII ст. (так звані "хронографи особового складу").

Зокрема, в давньоруській писемності хронологічний довідник патріарха Нікіфора отримав назву "Летописец вскоре константинопольского патриарха Никифора". Відомо більше 50 його рукописних списків XIII – XIX ст. На Русі з ним були знайомі ще в дуже давні часи. Найдавніший список пам'ятки використаний вже в "Изборнике Святослава" 1073 р. Вплив "Летописца вскоре" простежується в "Повісті минулих літ", в творі Кирика Новгородця "Учение им же ведати человеку числа всех лет" 1136 р., в "Житии Александра Невского" та ін.

Зовнішній вигляд рукописів візантійських хронік всесвітньої історії можна уявити на підставі болгарської редакції хроніки Константина Манассі "Премудрого Манасия летописца собрание летоно", яка більше п'яти століть зберігається в бібліотеці Ватикану. Це рукопис на пергаменті, який має 206 аркушів (29,5 см в довжину,

21 см. в ширину кожний), розподілений в 26 зошитів. Раніше він мав обкладинку, прикрашену золотом та окуту іншими металами [7, с. 10].

Хроніки візантійські безпосередньо вплинули на структуру перших давньоруських історичних творів – літописів. Насамперед це стосується хронологічної системи, створеної в "Хронографії" Феофана Сповідника. Твір Феофана (760-818 рр.) розділений на хронологічні періоди (по рокам), кожен період має хронологічну таблицю, починаючи від створення світу, в якій наводяться роки правління не лише візантійських імператорів, але й перських і арабських правителів, римських пап і чотирьох православних патріархів [8, с. 19]. Рахунок часу ведеться від створення світу по Александрійській ері – 5492 р., до н.е. та індіктам – 15 – річним періодам. Візантійські хроніки і давньоруські літописці згодом запозичили цю хронологічну систему, однак за початок літочислення брали Константинопольську еру від створення світу – 5509 р. до н.е.

Хроніка Феофана охоплює події світової історії з 277 по 813 рр., тобто за період у 516 р.

У передмові до хроніки Феофан зазначає: "Світлої пам'яті отець Георгій (Георгій Сінкелл – А.3), який був сінкеллом Тарасія, святішого патріарха Константинопольського, муж достославний і вельми вчений, прочитавши багатьох хронікерів і історіографів, і докладно випробувавши їх, ретельно написав коротку хронографію від Адама до царя Діоклетіана" [9, с. 3]. Згодом Феофан продовжив його справу: "Таким чином ми створили літопис (хронографію) від Діоклетіана до царя Михаїла і Феофілакта, сина його, описали царів, патріархів, з показанням років з можливою достеменністю. Самі від себе ми нічого не додавали, але відбираючи все з давніх історіографів і письменників, показали кожну подію, чітко в своєму хронологічному місці, щоб читачі могли бачити, коли якого царя відбулося будь-яке діяння військове, церковне, громадянське, народне, або інше. Я, впевнений, що читання давніх подій має чималу користь" [9, с. 4].

Хронологічну структуру твору Феофана можна уявити вже по першому запису у ньому: "Від створення світу 5777, від р.х. 277. Царствування Римського імператора Діоклетіана 1-й рік, Перського царя Вараха 15, Римського єпископа Гая 7, Єрусалимського Гіменія 13, Александрійського Феона 11, Антіохійського Тарана 2." [10, с. 5]. Згодом для візантійських хроністів і істориків "Хронографія" Феофана послугувала джерелом і основою хронологічної системи при описі подій світової історії. Це відноситься до творів Амартола, Сімеона Логофета, Кедріна, Зонари, Скіліци та ін.

На відміну від "Хронографії" Феофана, зміст "Бревіарія" його сучасника патріарха Нікіфора не поділений на хронологічні періоди. Однак, достоїнства твору Нікіфора, чіткий і зрозумілий стиль викладу матеріалу перетворили його в популярне джерело, яким користувалися автори візантійських хронік Георгій Амартол, Феодосій Мілітенський та Лев Грамматик, віддаючи йому перевагу перед Феофаном [11, с.46]. Літописці Київської Русі також активно використовували твори Нікіфора "Бревіарій" та хронологічний довідник – "Летописец вскоре".

Загалом в Візантії в IX – XI ст. найпоширенішими історичними творами вважалися хроніки Георгія Амартола та Феофана Сповідника. Якщо хроніка Феофана містила багатий фактичний матеріал по історії Візантії і інших країн, то хроніка Амартола включала в себе велику кількість усних джерел і посилянь на церковну літературу. Як зазначав С. Шестаков: "Ця популярність обох хронік виявилася в тому, що наступні літописці долучалися до них, запозичуючи з них матеріал для

своїх творів і приймаючи на себе завдання продовжувати їх. При цьому Георгій мав ту перевагу перед Феофаном, що його хроніка починається від Адама та його нащадків, а хроніка Феофана, як продовження роботи Георгія Сінкелла, з Діоклетіана" [12, с.9]. Так, хроніст XII ст. Кедрін при описі римської історії від Тіберія до Діоклетіана мав головним джерелом Георгія Амартола, період після Діоклетіана описаний з використанням твору Феофана Сповідника, починаючи з правління Михаїла I відомості частково запозичені з хроніки Іоанна Скіліці.

В свою чергу головним джерелом відомостей всіх чотирьох книг хроніки Георгія Амартола була хронографія Іоанна Малали. До речі, візантійські хроністи і давньоруські літописці, використовували більш повну редакцію твору Малали, ніж та, що дійшла в пізніх списках. Так, порівнюючи опис титулів візантійських імператорів в давньоруських літописах і візантійських хроніках, С. Шестаков зазначав, що: "... з опису слов'янського тексту лише один епітет співпадає з описом грецьких літописів, які користувалися Малалою, але ми знаємо, наскільки численними бувають в описах цього літописця епітети імператорів. Грецькі автори роблять з них один вибір, слов'янський перекладач – інший" [13, с.15].

Візантійські хронографи давньоруської редакції за змістом і складом являли собою великий курс всесвітньої історії від Адама до імператора Алексія Комніна (1080 р.) з лаконічними повідомленнями про наступні часи. Більшість давньоруських хронографів являли собою компіляцію, складену з творів чотирьох візантійських авторів хронік всесвітньої історії: Іоанна Малали, Георгія Амартола, Константина Монассії та Іоанна Зонари.

За словами Ф. Терновського: "Хронографи слугували улюбленим читанням наших предків, як можна підсумувати за великою кількістю списків. В рукописній бібліотеці графа А.С. Уварова є 84 екземпляри хронографів. По каталогах Імператорської публічної бібліотеки нараховується більше 60 екземплярів. Є екземпляри хронографів і в інших рукописних збірниках" [14, с.4]. Далі Ф. Терновський зауважує: "Якщо прийняти до уваги значний обсяг хронографів, а також труднощі, повільність та дороговизну рукописної праці, то неможливо не визнати, що значна кількість хронографічних списків говорить на користь старанного вивчення нашими предками історії в тому вигляді, як про неї повідомляють хронографи" [15, с. 4].

Ознайомлення з візантійськими хроніками всесвітньої історії визначило напрями процесу утворення історичної науки в Київській Русі. Це стосується як формування історичних концепцій в давньоруському літописанні, так і створення джерельної бази історичних знань.

Запозичення релігії і духовної культури Візантії, в тому числі досягнень візантійської історичної науки, змінило погляди давньоруської еліти на місце Русі у світі. На думку М.А. Алпатова: "На відміну від язичницького релігійного сепаратизму релігія єдиного бога, творця і вседержителя світу принесла з собою на береги Дніпра нові історичні обрії, розширила рамки локальної історії до всесвітніх-історичних масштабів, зробила історію руського народу частиною світового історичного процесу" [16, с. 59]. Історія Русі стала розглядатися як одне з відгалужень світової історії.

Утворення давньоруської держави в літопису дане в узгодженні подій історії Київської Русі з повідомленнями візантійських хронік. В початковому літописі під 852 р. зазначено: "Наченшу Михаилу царствовати, начаса прозывати Русская земля. О сем бо уведахом, яко при сем цари приходиша Русь на Царьград, яко же пишется в летописании греческом. Тем же и отселе почнем и числа положим" [17, с. 15].

Мова йде про похід великого князя Київського Аскольда на Царгород в 860 р. Як визначав Ф.І. Успенський: "Що не 852 роком починається Руська держава, в цьому зараз ні трохи не можливо сумніватися; але що було на Русі до цього часу, на це відповідають лише невиразні сліди і уривки традиції, які зустрічаються в грецькому і руському літописах" [18, с.3].

Однак, узгодивши хронологічно події давньоруської історії з подіями візантійської і світової історії, запозиченими з хронографів, автори давньоруських літописів сформували концепцію вітчизняної історії на підставі народних переказів і династичної традиції. Легенду про заснування Києва і утворення державного об'єднання племені полян на чолі з князем Києм літописці також спробували узгодити з візантійською хронологією. Не знайшовши у візантійських джерелах повідомлень, котрі можна було достеменно пов'язати з походом князя Кия з родом своїм на Дунай, автори літопису не піддали сумніву сам факт цієї події, керуючись відомостями давньоруських усних джерел: "... токмо о сем вемы, якоже сказують, яко велику честь приал есть от царя, котром не вем и при котром приходи цари (візантійському імператору – А.З.)" [19, с. 13].

Прийнявши релігію Візантії та ознайомившись з працями візантійських істориків, давньоруські літописці, однак, стверджують концепцію державної незалежності Русі і окреслюють шлях її самостійного розвитку. Літописці, представлені ченцями Київських Печерського і Видубицького монастирів, славили кожен похід проти Візантії, незважаючи на те, який князь ним керував, християнин чи язичник. Особливо відзначається в літопису князь Святослав – воїн і державний діяч Русі, котрий вів боротьбу з Візантією.

Християнство давньоруські літописці трактували як світову релігію, котру приймає кожна країна окремо. На Русі її прийняв князь Володимир, на думку літописців рівний римському імператору Константину, від якого отримала її Візантія. Говорячи про місце Київської Русі в світі, руський митрополит XI ст.. Іларіон підкреслював, що руські князі правлять не в бідній і нікому не відомій країні, а в Руській, слава про яку йде у всі кінці землі.

Підсумуємо. Візантійські хроніки всесвітньої історії, написані за період з VI по XV ст., є визначним явищем світової історичної науки. В них вперше в світовій історіографії була зроблена спроба розробити концепції всесвітнього процесу історичного розвитку. Візантійські хроністи, насамперед Феофан Сповідник, розробили хронологічну систему, за якою узгоджуються між собою в часі події світової історії. Для створення своїх хронік візантійські автори опрацювали величезну кількість історичних джерел з давньої і середньовічної історії. Під час праці над матеріалами джерел, візантійські хроністи вивчали і запозичували певні наукові ідеї своїх попередників. Історична хроніка, написана одним автором, часто згодом продовжувалась іншими авторами. В такому випадку вона має всі ознаки колективного наукового твору, автори якого, будучи сучасниками подій, давали їм свою оцінку.

Візантійські хроніки здійснили величезний вплив на виникнення і формування історичної науки в Київській Русі. Протягом століть давньоруські автори порівнювали між собою події історії Русі і Візантії. Така традиція продовжилася і в період литовсько-польського панування в Україні. Так, в "Палінодії" Захарії Копистенського 1621 р. використані твори візантійських істориків: Сократа Схоластика, Созомена, Георгія Кедріна, Іоанна Зонари, Нікіти Хоніата, Нікіфора Грігори, Лаоніка Халкоконділа, Феодосія Зигомала та ін. В Московському царстві головні авторитети в державній ідеології – Іван

Грозний, князь Курбський, патріарх Нікон, Іосиф Волоцький, Максим Грек та ін. в своїх творах постійно посиляються на візантійську історію.

В наш час дослідження візантійських хронік всесвітньої історії важливе не лише для вивчення історичних подій доби середньовіччя, але і процесу становлення і розвитку вітчизняної історичної науки.

1. Курбатов Г.Л. История Византии: Историография. – Л., 1975.
2. Досталова Р. Византийская историография: характер и формы // Византийский временник. – 1982. – т. 43. 3. Удальцова З.В. Церковные историки ранней Византии // Византийский временник. – 1982. – т. 43. 4. Бибииков М.В. Историческая литература Византии. Спб., 1998.
5. Бибииков М.В. Византийская историческая проза. – М., 1996. 6. Доста-

лова Р. Указ. Соч. 7. Манаси Константин. Летописца на Константин Манаси. – София, 1963. 8. Летопись византийца Феофана от Диоклетиана до царей Михаила и сына его Феофиакта. – М., 1884. 9. Там же. 10. Там же. 11. Липшиц Е.Э. Никифор и его исторический труд. // Византийский временник. – 1950. – Т. 3. 12. Шестаков С. О происхождении и составе хроники Георгия Монаха (Амартала). – Спб., 1891. 13. Шестаков С. По вопросу об источниках хроники Георгия Монаха (Амартала). – Спб., 1892. 14. Терновский Ф. Изучения византийской истории и её тенденциозное приложение в древней Руси. – Вып. 1. – К., 1875. 15. Там же. 16. Алпатов М.А. Концепции всемирной истории в русской исторической традиции (XII – XVIII вв.) // Вопросы истории. – 1968. – № 12. 17. Полное собрание русских летописей. – Т. 38. – Радзивилловская летопись. – Л., 1989. 18. Успенский Ф. Первые страницы русской летописи и византийские переходные сказания. – Одеса, 1914. 19. Полное собрание русских летописей. Указ. соч.

Надійшла до редколегії 27.01.10

А. Йовенко, асп.

ВІДНОСИНИ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ НІМЕЧЧИНИ З "НОВИМИ ПРАВИМИ" ПАРТІЯМИ У ФРН (1980-1989 рр.)

У статті розглядається історія Національно-демократичної партії Німеччини, зріст політичної активності партії, посилення позиції проти іноземців, її місце і роль у ФРН та взаємодія з "новими правими" партіями.

The article deals with the history of the National Democratic Party of Germany, growth of political party's activity, strengthening its positions against foreigners, its place and role in Germany and interaction with "New Right Wing" parties.

Національно-демократична партія Німеччини (НДПН) виникла у 1964 році шляхом об'єднання політичних організацій правого табору та зміцнилася завдяки підтримці виборців у другій половині 60-х років. Так, у 1967 році НДПН була представлена в 7 ландтагах та мала реальну можливість потрапити в Бундестаг, що викликало стурбованість ЗМІ та суспільства.

Потрібно зазначити, що 1964-67 роки в історії НДПН були періодом формування та становлення партії, коли їй вдалося консолідувати право-радикальні, неонацистські та реваншистські сили у Німеччині та побувати в позапарламентській опозиції. Перший етап формування НДПН можна закінчити виходом Фрітца Тілена з партії у 1967 році та приходом до політичного керма Адольфа фон Тадена. Його можна охарактеризувати як об'єднання та консолідацію сил з правого політичного табору та розбудову організаційної структури та апарату партії колишньої Німецької імперської партії.

Другий етап (1967-1971 рр.) можна пов'язати з головуванням Адольфа фон Тадена, коли партія вже мала місце в земельних парламентах та переживала час свого розквіту. Існування "великої коаліції" 1966-69 року (ХДС/ХСС-ВДП) та незадоволення такою комбінацією частини виборців вплинуло на підвищення протестної ролі НДПН у німецькій політиці. Нечисленні фракції НДПН у ландтагах зазвичай піддавались ізоляції з боку інших партій, адже співпраця могла викликати нерозуміння виборців. Ідеологічні та програмні засади НДПН свідчать про її ворожість до СРП, реваншизм, радикальний підхід до міжнародних питань, але діяльність в межах законодавчого та суспільно допустимого поля. Однак в подальшому у 70-х роках партію розриває внутрішньопартійні суперечки і вона, а скоріше її молодіжна організація Молоді націонал-демократи стає платформою для формування право-радикальних активістів, що будуть діяти за межами НДПН, сама партія втрачає місце у ландтагах та свою політичну роль. Для 70-х років НДПН характерна втрата політичної ваги у ландтагах.

Дана стаття – це спроба прослідкувати історію НДПН з 1980 по 1989 роки. У 1980 році партія почала посилено критикувати присутність іноземців у Німеччині і пішла на парламентські вибори під гаслом "Стоп іноземцям", а верхньою межею є невдалі для НДПН вибори до Європейського парламенту 1989 року. З огляду на попередню періодизацію це 4 етап розвитку партії.

Завдання статті проаналізувати місце і роль НДПН у німецькому політикумі, розвиток відносин партії з іншими правоекстремістськими партіями до об'єднання Німеччини.

Вагомі праці дослідників С. Кайліца "Політичний екстремізм у ФРН. Вступ" та В. Ковальського "Правий екстремізм: вступ та підсумки дослідження" є репрезентативною літературою для ознайомлення з темою для подальшого дослідження.

Серед наукових праць варто виокремити роботи істориків Ассхоера та Сарковича. Слід підкреслити, що автори книги "Праві радикали у Німеччині: старі та нові праві" зробили важливий внесок у дослідження та систематизацію знань про НДПН в контексті загальнонімецького політичного правого екстремізму у другій половині XX століття.

Серія документальних, статистичних і довідкових матеріалів, які публікуються у багатотомному виданні "Архів сучасності. Німеччина 1949-1999 роки" дозволяють виявити, дослідити, систематизувати та пов'язати між собою маловідомі процеси, що не знайшли свого відображення в літературі, щоб повною мірою відтворити історію НДПН.

Наприкінці 70-х років члени організації Молоді націонал-демократи почали радикалізуватися та переходити від НДПН до неонацистських угруповань. Для Національно-демократичної партії Німеччини втрата молодих прихильників могла загрожувати існуванню. У 1979 році згідно "Звіту по захисту конституції" Міністерства внутрішніх справ Баварії, члени НДПН та її супутніх організацій налічували 2.050 чоловік, тобто значну частину від загальної чисельності право-екстремістських груп у Баварії, що складала 4.600 чоловік [1, S. 7415]. Це характерне зменшення чисельності партії було не притаманним їй у 60-х роках, коли НДПН стала об'єднувачем правоекстремістського табору.

У цих обставинах партія змінила свій внутрішньополітичний курс. НДПН намагалася отримати користь від суспільних конфліктів та своїм центральним програмним пунктом на виборах до парламенту 1980 року оголосила гасло "Стоп іноземцям – Німеччина для німців". За цією новою орієнтацією стояв заступник голови партії Гюнтер Декерт, який у 1979 році був безуспішним кандидатом на посаду голови партії та внутрішньопартійним конкурентом Мартіна Мусгунга, який був голо-